

Az emlékeztörvények és a szólásszabadság

A történelem jogi szabályozása az európai jogban

ULADZISLAU BELAVUSAU*

1. Előszó

A közelmúltban az európai jogszabály-alkotási és törvénykezési gyakorlat bővelkedett a történelmi szólásszabadság és a kollektív emlékezet törvényi szabályozására tett sorozatos kísérletekben. Számos különböző nemzeti és európai – mind európa tanácsi és európai uniós – jogszabály példázza ezt, meggyőző bizonyítékaul annak, hogy az emlékezet törvényi szabályozása egyelőre nem a múlt egy lassan eltűnő jellegzetessége. Sőt a 21. század elején továbbra is mindennapi realitásnak számít. A történelem jogi szabályozásáról gyakran az „*emlékeztörvények*” megjelölés alatt szokás beszélni.¹ A társadalomtudósok az emlékeztörvényeket gyakran az emlékezet politikája szempontjából alapvető fontosságú tényezőként vizsgálják, azaz olyan politikai eszközökhöz kapcsolódóan, amelyek segítségével az eseményeket minősíteni, azokról megemlékezni vagy azokat a történelem süllyesztőjébe dobni lehet, ezzel befolyásolva a közösségi értékeket és viszonyulásokat.² A jogászok által írt beszámolók többsége a konkrét jogszabályok és ítéletek – időnként valóban briliáns, ám földrajzilag behatárolt – elemzése.³ Ebből a szempontból a holokauszttagadás kérdése minden kétséget kizáróan a jogtudósok által az emlékeztörvényekkel

* Az amszterdami Vrije Universiteit jogi tanársegédje. A cikk az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoport keretében zajló „Az európai médiajogi gondolkodás” című kutatási program eredményeként született meg. Eredeti, angol nyelvű címe és megjelenési helye: *Memory Laws and Freedom of Speech: Governance of History in European Law*. In András KOLTAY (ed.): *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015. A fordítást a szerző engedélyével közöljük.

¹ L. pl. Mark J. OSIEL: *Mass Atrocity, Collective Memory, and the Law*. New Brunswick, NJ, Transaction Publishers, 1997; Pierre VIDAL-NAQUET: *Assassins of. Essays on the Denial of the Holocaust*. New York, Columbia University Press, 1992; Samuel MOYN: *Human Rights and the Use of History*. New York and London, Verso, 2014.

² Pl. Stiina LÖYTÖMÄKI: *Law and the Politics of Memory: Confronting the Past*. Oxon and New York, Routledge, 2014; Alexandra DE BRITO et al. (ed.): *The Politics of Memory and Democratization*. Oxford, Oxford University Press, 2011; Maria MÄLKSOO: The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe. 15(4) *European Journal of International Relations* (2009) 653–680.

³ Pl. Joseph M. TAMARIT-SUMALLA: *Historical Memory and Criminal Justice in Spain: A Case of Late Transitional Justice*. Cambridge, Intersentia, 2013; Austin SARAT – Thomas R. KEARNS: *History, Memory, and the Law*. Ann Arbor, University of Michigan Press, 1999; Ludovic HENNEBEL – Thomas HOCHMAN (eds.): *Genocide Denial and the Law*. Oxford, Oxford University Press, 2011; Christian JOERGES – Navraj SINGH GHALEIGH: *Darker Legacies of Law in Europe: The Shadow of National Socialism and Fascism over Europe and its Legal Traditions*. Oxford: Hart, Hart, 2003.

kapcsolatos szakirodalom legtöbbet vizsgált témája, amelyet az országspecifikus emlékeztető törvények és joggyakorlat elemzése követ.⁴

Eme írás célja az, hogy áttekintse az emlékeztető törvényeket mint a transznacionális és különösen a páneurópai jog egyik jelenségét. Ennek érdekében megvizsgálja az európai jog területének két alappilléret, nevezetesen az Európa Tanács jogát (különös tekintettel az Emberi Jogok Európai Bíróságának – EJEB – ellentmondásos ítélkezési gyakorlatára) és az EU-jogot. Ezzel lehetővé válik annak bemutatása, hogy az európai jog miként igazolja a történelmi narratívákat, hogyan jelöli ki azokat a területeket, amelyekeken megengedett a tudományos szólásszabadság gyakorlása, hogyan támaszt igényt a történelmi igazságra, írja elő a megemlékezés gyakorlatát, és zárja ki az elfogadhatatlan revizionista törekvéseket.

Ez az írás három fő részből áll. Először rendszerezi az emlékeztető törvények keletkezését és történetét, majd elmagyarázza, mi az oka annak, hogy ez az eredetileg európai jelenség más jogrendszerekben is jelentős méreteket öltött. Rávilágít arra is, hogy mi volt a szerepe a II. világháborút követően a holokauszt-traumának a történelem tömeges „jogszabályosításában” a nemzetközi és nemzeti jogban, és megvizsgálja e tovaggyűrűző hatás mechanizmusát különféle jogrendszerekben. Az elemzés második része következtetéseket tartalmaz arra vonatkozóan, hogy az európai jog miként szabályozza az emlékeztetőt. Ez a rész két alrészről tevődik össze, amelyek külön-külön vizsgálják az Európa Tanács és az Európai Unió jogát. Ezért az első alrész alaposan körbejárja az EJEB holokauszttal és az örmény népirtással kapcsolatos ítélkezési gyakorlatát. A jelenleg a Nagykamara előtt függőben lévő Perinçek-ügy⁵ szolgál példaként mindarra a számtalan hibára és a szólásszabadsággal kapcsolatos alapvető tévedésre, amelyek a Bíróság indoklását jellemzik. A második alrész az EU-joggal foglalkozik, bemutatja, hogy az emlékezésre felhívó, eredetileg *soft law* (nem kötelező erejű jogi eszköz) miként vált a 2008-as tanácsi határozat nyomán emlékezési kötelezettséggé az EU polgárai számára. Végezetül, a következtetésekben összefoglaljuk a szólásszabadság és az emlékeztető törvények közötti egyensúly megtalálásához kapcsolódó jelenlegi európai etikai dilemmákat, és kritikával illetjük a történelem európai szabályozására irányuló monumentális törekvéseket.

2. Az emlékeztető törvények keletkezéstörténete és elterjedése

Legyen egyik és másik oldalon is örökös feledés, kegyelem vagy megbocsátás mindazért, amit elkövettek ezen szerencsétlenségek kezdete óta, bármely helyen vagy bármilyen módon követték is el azon erőszakos cselekedeteket [...] Nem cselekszenek vagy engedik, hogy mások bárkivel bármilyen

⁴ L. Robert A. KAHN: *Holocaust Denial and the Law: A Comparative Study*. New York, Palgrave-Macmillan, 2004. Kivétel ez alól néhány közelmúltban megjelent olasz és francia publikáció, pl. Giorgio RESTO – Vincenzo ZENO-ZENCOVICH (ed.): *Riparare Risacrificare Ricordare: Un Dialogo tra storici e giuristi*. Napoli, Editoriale Scientifica, 2012; Domenico LOSURDO: *Il revisionismo storico: Problemi e miti*. Roma–Bari, Laterza, 1996; Antoine GARAPON: *Peut-on réparer l'histoire? Colonisation, esclavage, Shoah*. Paris, Odile Jacob, 2008.

⁵ Perinçek v. Switzerland (27510/08 sz. kérelem). Az ügy jelenleg folyamatban van az Emberi Jogok Európai Bíróságának Nagykamara előtt. A Nagykamara előtti meghallgatásra 2015. január 28-án került sor. Az ezt megelőző ügyben a bíróság 2013 decemberében hirdetett ítéletet, ehelyütt az Európa Tanácsról szóló részben kitérünk rá.

gonoszságot tegyenek vagy sérelmet okozzanak, de minden, ami történt az egyik és a másik oldalon, úgy a háború előtt, mint az alatt, szóban, írásban és rettenetes cselekedetekben, viszályokban, rombolásban és költségekben, tekintet nélkül személyekre vagy dolgokra, teljes mértékben megszűnik létezni oly módon, hogy egymástól sem egyik, sem másik ezeket nem követelheti, ezekre nem támaszthat igényt, mindezt az örökös feledés homálya fedje.⁶

A vesztfáliai békeszerződésnek (1648) ez a passzusa kitűnően ragadja meg a korai modern kor születőben lévő transznacionális jogában gyakran felbukkanó feledés aspektusait. Ebben a korszakban az európaiak elegyítették a felejtés általi megbocsátás parancsát a feledés keresztény szimbólumával. Ez a magyarázata annak, hogy még a szigorú és fanatikus Kálvin János is azt írja, hogy a megbocsátás a gyűlölettől és a bosszúvágytól való elfordulásra kötelez, és arra, hogy az igazságtalanságra való emlékezést adjuk át a feledésnek.⁷ Ily módon az emlékezés és a megemlékezés kollektív, nyilvános lehetőségei a 17. században – Thomas Hobbes klasszikus politikai racionalizmusának korában – lényegében korlátozottak voltak.⁸

Mégis, már a nagy francia forradalom is új megvilágításba helyezte az emlékezet jogi szabályozását. A középkori keresztény feledéssel szemben⁹ a francia republikánizmus talaján megjelentek az emlékezés jogi reformok által előírt polgári rituáléi. E mnemonikus, emlékezet-erősítő újítások között a leglátványosabbak az új, republikánus naptár bevezetése (*calendrier républicain français*)¹⁰ és az egyházi vagyon elkobzását is magában foglaló múzeumreformok voltak.¹¹ A 18. század folyamán a múzeumok a *wunderkammerekből* a dicsőséget és az állam vívmányait hirdető helyszínekké nőttek ki magukat. A múzeumok a szervezés és a taxonómia segítségével gyűjteményeiket már nem véletlenszerű elrendezésben mutatták be. A forradalmi változások szempontjából emblematikusnak tekinthető a Louvre 1793-as megnyitása, ami minden polgár számára ingyenesen látogathatóvá tette a korábbi francia királyi gyűjteményt. Ez sikeresen átalakította a múzeumokat és a közgyűjteményeket, a köztársasági polgárság és a társadalomszervezés eszközeivé téve azokat, ami ösztönözte az aktív politikai részvételt, és erőteljesen táplálta a hőskről és áldozatokról való megemlékezés, a rájuk emlékezés igényét.¹² Ez az

⁶ Vesztfáliai békeszerződés, II. cím, „Peace Treaty between the Holy Roman Emperor and the King of France and their Respective”, http://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp

⁷ Bradford VIVIANE: *Public Forgetting: The Rhetoric and Politics of Beginning Again*. University Park, Penn State University Press, 2010. 43.

⁸ Christian VOLK: Struggle, Dissent and Debate: Politics and Memory in Europe. *Eutopia: Ideas for Europe Magazine*, 2014. július 18., <http://www.eutopiamagazine.eu/en/christian-volk/columns/struggle-dissent-and-debate-politics-and-memory-europe>

⁹ A megemlékezés középkori formáiról l. Elma BRENNER – Mary FRANKLIN-BROWN – Meredith COHEN (ed.): *Memory and Commemoration in Medieval Culture*. Farnham, Ashgate, 2013.

¹⁰ A naptárt az 1793. október 24-i rendelettel vezették be, és I. Napóleon császár szüntette meg 1806. január 1-jén. Az 1871-es párizsi kommun alatt rövid ideig ismét használták. Rendeletileg új időszámítást is bevezettek, amely szerint egy nap 100 órából, egy óra pedig 100 percből állt. A decimális rendszer végül az időmérést kivéve minden más mértékegység tekintetében világszerte elfogadottá vált.

¹¹ Andrew MCCLELLAN: *Inventing the Louvre: Art, Politics, and the Origins of the Modern Museum in Eighteenth-Century Paris*. Berkeley, University of California Press, 1994.

¹² A múzeumok és a polgárság népszerű történetét l. Tony BENNETT: *The Birth of Museum*. London – New York, Routledge, 1995.

emlékezésre történő erőteljes felhívás szerves része volt a nemzetállamok új közösségéről kialakult elképzelésnek, ami középpontba állította a hősiességet és az állam érdekében tanúsított áldozatkészséget. A legfontosabb ilyen kollektív erények később a köztársasági polgárság paradigmájának részeként a polgár kötelességeivé váltak. A történelemábrázolás fő jellegzetessége az volt, hogy a történelmet a polgároknak az államok által támogatott, elképzelt polgári közösségek dicsőségéért vívott küzdelmeként ábrázolta.¹³ Így ez erőteljes didaktikus funkciót töltött be a példaképek állításában, előírva az áldozatok meggyászolását, és bizonyos fajta dichotóm büntudatot ébresztve a nemzetállam ellenzőiben. Az Egyesült Államok 1776-os Függetlenségi Nyilatkozatában például az olvasható, hogy „Nagy-Britannia jelenlegi királyának története nem egyéb, mint ismételt jogtalanságok és jogbitorlások sorozata, amelynek határozott célja a teljes zsarnokság érvényesítése államaink felett”.¹⁴ A kollektív emlékezet jogi eszközökkel történő előírása a társadalompolitikai valóság legitimálásának és egy csoport homogenizálásának eszközüül szolgált.¹⁵

Korszerűtlen elmélekedések című művében Friedrich Nietzsche klasszikus kritikáját adja annak, amit ő Bismarck birodalmi korszakában domináns monumentális történelmi módszernek nevez, ami a dicső múlt felemlgetése a nacionalista jelen igazolására, félrevezető analógiákon keresztül:

„A monumentális történelemszemlélet az az álruha, amelyben a saját koruk hatalmasai és nagyjai ellen érzett gyűlöletüket elmúlt korok hatalmasai és nagyjai iránti kielégült csodálatnak tüntetik fel, s ebben az álcaiban e történelmi szemléletmód voltaképpen értelmét az ellenkezőjébe fordítják, [...] mint akiknek jelszava: az eleveneket temessék el a holtak.”¹⁶

A republikánus polgárság e monumentális narratívája áthatotta a törvények szövegét is, méghozzá oly mértékben, hogy a versailles-i békeszerződés (1919) tartalmazott egy konkrét „Háborús bűn záradékot”, amely Németországot teszi felelőssé az I. világháborúban elsenvedett összes veszteségért és okozott kárért.¹⁷ A vesztfáliai feledéssel ellentétben Versailles a transznacionális jogba beépítette az alapvető bűn mítoszát. A szekuláris nemzetállamok és a gyarmatosítás terjedésével ez az emlékezeterősítő jogi narratíva nemcsak a nyugati világban, de annak

¹³ Benedict ANDERSON: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York, Verso, 1991.

¹⁴ http://www.archives.gov/exhibits/charters/declaration_transcript.html

¹⁵ L. Ziya MERAL: A Duty to Remember? Politics and Morality of Remembering Past Atrocities. 5(1) *International Political Anthropology* (2012) 29–50.

¹⁶ Friedrich NIETZSCHE: A történelem hasznáról és káráról. Ford. Tatár György. In Friedrich NIETZSCHE: *Korszerűtlen elmélekedések*. Budapest, Atlantisz, 2004. 111. A „Történelem hasznáról és káráról” (1874) egyike annak a négy esszének, amit Friedrich Nietzsche 1873 és 1876 között írt *Korszerűtlen elmélekedések* címmel. Nietzsche állítása szerint az objektivitáshoz szükség van a monumentális, az antikvárius és a kritikai módszerre is, rózsaszín szemüveg nélkül kell megítélni a múltat, és a „felejtést” az „emlékezéssel” együtt gyakorolni.

¹⁷ A versailles-i békeszerződés 231. cikke alapozza meg a szerződés jóvátételről szóló további részét. Németországot kötelezték arra, hogy a császárt és más vezetőket bíróság elé állítsa az agresszív háború kirobbantásának vádjával, a bírósági eljárások azonban általában felmentéssel zárultak, és az általános közvélekedés szerint (még Németországban is) az egész csak színjáték volt. L. Ruth B. HENIG: *Versailles and After, 1919–1933*. London – New York, Routledge, 1995.

határain túl is egyre inkább áthatotta a polgárság alkotmányos eszméit, így például Törökországban, ahol ez az Atatürk-kultuszban nyilvánult meg,¹⁸ vagy a hadtörténelem cenzúrázásában jeleskedő Japánban,¹⁹ vagy abban, hogy a szefárd zsidók leszármazottai megkapták a portugál állampolgárságot elődeik szenvedéseire és kirekesztettségükre tekintettel, azok elismeréseképpen.²⁰

Az emlékezés kötelezettségének valóban univerzális hatása azonban a II. világháborút követően vált érezhetővé az egymást követő (és látványos) büntetőpererek során, amelyek közül a leghíresebbek a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék előtt zajló perek (1945–1946),²¹ Adolf Eichmann (1961)²² és Ivan Demjanjuk (1986–1988) izraeli tárgyalássorozata,²³ Klaus Barbie (1987) franciaországi pere²⁴ stb. Ezek a perek jelentéssel töltötték meg a „népirtás” elnevezéssel a nemzetközi jogba újonnan bekerült büntetőjogi tényállást.²⁵ Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése 1948. december 9-én elfogadta a 260. számú Közgyűlési Határozatot, „Egyezmény a népirtás büntetésének megelőzése és megbüntetése tárgyában” címmel.²⁶ Nemcsak ez volt az első büntett, amit visszamenőleges hatállyal büntetni lehetett, hanem a holokauszttagadás ezt követő betiltása is számos országban az emlékezet jogi szabályozásának legelterjedtebb példájává vált. A hatmillió zsidó nácik általi megsemmisítésének tagadását, bagatellizálását és súlyosan jelentéktelen színben való feltüntetését igen jelentős számú államban bűncselekménynek tekintik, amit gyűlöletbeszédként (gyűlöletre uszítás, *Volksverhetzung*) vagy népirtás tagadása-

¹⁸ Basak INCE: *Citizenship and Identity in Turkey: From Atatürk's Republic to the Present Day*. London – New York, IB Tauris, 2012.

¹⁹ Laura HEIN – Mark SELDEN (ed.): *Censoring History: Citizenship and Memory in Japan, Germany and the United States*. Armonk, NY, ME Sharpe, 2000.

²⁰ A portugál parlament a közelmúltban úgy döntött, hogy portugál állampolgárságot ad azon üldözött szefárd zsidók leszármazottainak, akiket a 15. században űztek el Portugáliából. L. *The Guardian*, 2015. január 29., <http://www.theguardian.com/world/2015/jan/29/portugal-citizenship-descendants-persecuted-sephardic-jews>

²¹ L. Michael J. BAZYLER: The Holocaust, Nuremberg, and the Birth of Modern International Law. In David BANKIER – Dan MICHMAN (szerk.): *Holocaust and Justice: Representation and Historiography of the Holocaust in Post-War Trials*. Jerusalem – New York – Oxford, Yad Vashem & Berghahn Books, 2010. 45–58. L. még Antoon DE BAETS: The Impact of the Universal Declaration of Human Rights on the Study of History. 48 *History and Theory* (2009) 20–43.

²² A tárgyalás különösen ismertté vált Hannah Arendt újságírói és filozófiai munkájának köszönhetően. Hannah ARENDT: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonoszság banalitásáról*. Budapest, Osiris, 2000. L. még Costas Douzinas: History Trials: Can Law Decide History? 8 *Annual Review of Law and Social Science* (2012) 273–289.

²³ Tom TEICHOLZ: *The Trial of Ivan the Terrible: State of Israel vs. John Demjanjuk*. New York, St Martins, 1990.

²⁴ Ted MORGAN: Voices from the Barbie Trial. *The New York Times Magazine*, 1987. augusztus 2., <http://www.nytimes.com/1987/08/02/magazine/voices-from-the-barbie-trial.html>

²⁵ Gabriele della MORTE: International Law between the Duty of Memory and the Right to Oblivion. 14 *International Criminal Law Review* (2014) 427–440.

²⁶ A genocídium fogalma először Raphael Lemkin *The Crime of Barbarity* című esszéjében bukkant fel. L. James T. FUSSELL: *Comprehensive Bibliography: Writings of Raphael Lemkin*, www.preventgenocide.org/lemkin/bibliography.htm; l. még Ana F. VRDOLJAK: Human Rights and Genocide: The Work of Lauterpacht and Lemkin in Modern International Law. 20(4) *European Journal of International Law* (2009) 1163–1194.

ként önálló tényállásként határoznak meg a büntetőjogban.²⁷ A Németországon kívüli, ezt követően lezajlott koncepciós perek közé sorolhatjuk például, a leghíresebbeket említve, a James Keegstra (1984)²⁸ és az Ernst Zündel elleni eljárást Kanadában (1985)²⁹ és a David Irving holokausztagadó által Deborah Lipstadt amerikai történész ellen kezdeményezett hosszadalmas rágalalmazási pert stb.³⁰ Ebből a szempontból a nemzetközi jog területén a legkiemelkedőbb, precedens értékű döntés az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának 1996-os döntése, amely megerősítette a Robert Faurisson francia tudós ellen hozott ítéletet.³¹ Az egyik legismertebb holokausztagadó, Faurisson 2012 februárjában Teheránban egy „tudományos” esemény alkalmával különleges kitüntetést vehetett át „bátorságáért” Mahmúd Ahmadinezsád iráni elnöktől, aki az iszlám világ hírhedt holokausztagadó politikai kultúrájának emblematisz alakja.³²

A holokausztagadás kriminalizálása mellett, hogy a zsidó áldozatok millióinak szenvedését elismerve a tisztelet kifejezésének egy módja, a II. világháború után átalakította a társadalmi realitást, és az emlékeztető törvények általános megjelenéséhez vezetett a következő három módon:

- (a) Előtérbe helyezte a bűnbánat zsidó verzióját, szemben a „feledés” keresztény rituáléival és a megbocsátás eszméjével, ami szerint csak a közvetlen áldozatok bocsáthatnak meg az elkövetőknek, és több generáción át tart a gyász.³³
- (b) A náci emléktárgyak, szimbólumok és irodalom betiltásával együtt (azaz a szólásszabadság egyéb jelentős korlátozásaival)³⁴ a holokausztagadásra vonatkozó törvények alakították ki a II. világháború dichotóm vízióját, amelyben a náci németek és kollaboránsaik abszolutizált bűne áll szemben az égisz magasztalt győztes szövetségesekkel.

²⁷ A *Völkerverhetzung* (gyűlöletre uszítás) Németországban a büntető törvénykönyv 130. cikke értelmében bűncselekmény. A kontinentális Európa legtöbb büntető törvénykönyvében megtalálhatók hasonló rendelkezések az egy csoporthoz tartozók elleni gyűlöletre uszítással kapcsolatban. Németországban a maximálisan kiszabható büntetési tétel 5 év szabadságvesztés. E rendelkezést évekig úgy értelmezték, mint ami a holokausztagadásra vonatkozik, majd az 1990-es években a holokausztagadásra vonatkozó konkrét rendelkezéseket, illetve a közelmúltban a náci kormány tetteit igazoló vagy dicsőítő magatartásra vonatkozó rendelkezéseket is beiktattak a törvénybe. A holokausztagadást önálló (azaz a „gyűlöletbeszédtől” különböző) büntetőjogi tényállásként kezelő hasonló rendelkezések napjainkban számos országban léteznek, Izraeltól Franciaországig.

²⁸ Steve MERTL – John WARD: *Keegstra: The Trial, the Issues, the Consequences*. Saskatoon, Western Producer Prairie Books, 1985.

²⁹ Robert LENSKI: *The Holocaust on Trial: the Case of Ernst Zündel*. Decatur, Reporter Press, 1990.

³⁰ Irvinget később elítélték Ausztriában (2006). Dr. Lipstadt részletesen beszámolt öt évig tartó jogi küzdelméről a *History on Trial: My Day in Court with David Irving* (New York, Ecco, 2005) című munkájában.

³¹ Robert Faurisson v. France, 550/1993 sz. közlemény, UN Doc CCPR/C/58/D/550/1993(1996).

³² Joseph WEISSMAN: Holocaust Denier Receives Award at Iranian Film Festival. *Huffingtonpost*, 2012. február 14., http://www.huffingtonpost.co.uk/joseph-weissman/faurisson-iranian-film-festival_b_1274572.html; l. még Meir LITVAK – Ester WEBMAN: *From Empathy to Denial: Arab Responses to the Holocaust*. London, Hurst, 2009.

³³ L. Uladzislau BELAVUSAU: Historical Revisionism in Comparative Perspective, Law, Politics, and Surrogate Mourning. *EUI Working Paper* 12. (2013) 5–6. A „bocsánatkérés a judaizmusban” témájában l. Arnaldo MOMIGLIANO – Silvia BERTI – Mura MASELLA-GAYLEY: *Essays in Ancient and Modern Judaism*. Chicago, University of Chicago Press, 1994. 58–66. A bocsánatkérésről általában l. Aaron LAZARE: *On Apology*. Oxford, Oxford University Press, 2004.

³⁴ Említsünk egyet a számos európai példa közül: a német büntető törvénykönyv 86(a) bekezdése (az alkotmányellenes szervezetek szimbólumainak használata) megtiltja a náci jelképek és jelvények használatát.

Ez a narratíva előszeretettel feledkezett meg a kellemetlen epizódokról, mint például a hallgatolagos beleegyezésről, hogy a Szudéta-vidéket Németországhoz csatolják a Müncheneri Egyezmény (1938) értelmében; Lengyelország feldarabolásáról a Molotov–Ribbentrop-paktum (1939) alapján; a katyáni mészárlásról, amelyet hosszú ideig a németeknek tulajdonítottak, bár valójában a szovjet NKVD követte el; Drezda indokolatlan bombázásáról 1945 februárjában a brit és amerikai légierő által; a szovjet katonák által német és magyar nők tömeges megerőszakolásáról; 1945 augusztusában az amerikaiak által Hiroshimára és Nagaszakira ledobott atombombákról, és egyéb, a II. világháború előtt, alatt és után megtörtént nevezetes eseményekről.

- (c) Ezek az emlékezettörvények rendkívül fontos szerepet játszottak a múlttal való szembenézés politikájában (*Vergangenheitsbewältigung*) Németországban és más államokban egyaránt.³⁵ A történelem ezen monumentális, dichotóm szemlélete, amelyet a „jó–rossz” vagy „áldozat–elkövető” kettőssége jellemez, egyfelől rendkívül sikeresnek bizonyult a német civil társadalom nagyszerű generációinak felnövekedése szempontjából, akik nemcsak elismerik az emberek milliói kiirtásának bűnét, hanem egy felszabadítóbb és toleráns jövő kialakításának érdekében sosem tévesztik szem elől a traumatikus múltat.³⁶ Másfelől az ilyen emlékezettörvények központi szerepet játszanak a *militáns demokrácia* fogalma szempontjából, amely a gyűlöletkeltést nem tartja az alkotmányban védett szólásszabadság részének a liberális demokrácia megőrzése érdekében.³⁷

Továbbá a történelmi igazság monumentális jogszabályi előírása figyelem reméltó szerepet játszott Európa egyesítésében, a két legfontosabb európai szervezet (az EU és az Európa Tanács) egyaránt arra építette a küldetéséről szóló diskurzust, hogy óriási szükség van a II. világháború katasztrófáinak elkerülésére, és ennek eszköze az európai integráció és az elkövetett atrocitások beismerése.³⁸

A holokauszt tagadásával kapcsolatos törvények legalább négy – összekapcsolódó és időrendben egymástól nem feltétlenül elkülönülő – hullámban követték egymást a II. világháború után:

- (1) Az első hullámba tartoznak azok a törvények, amelyek visszamenőlegesen elismerik az atrocitások megtörténtét, és a holokauszt tagadásának korlátozásához hasonlóan tiltják a népirtás tagadását. Ezen emlékezettörvények legtöbbet vitatott példáiként

³⁵ L. Theodor W. ADORNO: What Does Coming to Terms with the Past Mean? In Geoffrey HARTMAN (ed.), *Bitburg in Moral and Political Perspective*. Bloomington, Indiana University Press 1986. 114–129.

³⁶ Dan MICHMAN (ed.): *Remembering the Holocaust in Germany 1945–2000: German Strategies and Jewish Responses*. New York, Peter Lang, 2002.

³⁷ A militáns demokrácia fogalmának vizsgálatát l. Uladzislaui BELAVUSAU: Hate Speech and Constitutional Democracy in Eastern Europe: Transitional and Militant? 47(1) *Israel Law Review* (2014) 27–61.

³⁸ Részletes elemzését l. Aline SIERP: *History, Memory, and Trans-European Identity: Unifying Divisions*. London – New York, Routledge, 2014. 125–127.

említhetők azok a közelmúltban tett próbálkozások, amelyek jogilag elismerik (Franciaországban, Svájcban, Szlovákiában, Görögországban) az örmény népirtás megtörténtét, azaz mintegy másfél millió örménynek az ottomán kormány által elrendelt kiirtását történelmi hazájukban, a jelenlegi Törökország területén.³⁹ A francia bíróságok (2008)⁴⁰ és az EJEB (2013)⁴¹ az örmény népirtás tagadásának bűncselekménnyé nyilvánítását mégis hatályon kívül helyezték, mivel – a holokauszt tagadásával ellentétben – azt a szólás szabadságával összeegyeztethetetlennek találták. Ez az álláspont felveti egy, a népirtások között kialakított bizonyos hierarchia létezését, amely alapján a *Shoah* különleges helyet foglal el a történelmi emlékezet monumentális jogi doktrínájában.⁴² Az emlékezet törvények elfogadásának országspecifikus kísérletei, mint például többek között Franciaországban a francia gyarmatosítással összefüggésben pozitív–negatív mérleg megvonására irányuló törvény,⁴³ a *holodomor* – a 2,4–7 millió áldozatot követelő, a bolsevikok által 1932–1933-ban előidézett tömeges éhínség – népirtásként való elismerése Ukrajnában,⁴⁴ a japán hadsereg II. világháborús tevékenységéről való megemlékezés törvénybe foglalása által Ázsiában kiváltott viták⁴⁵ stb. hasonló kérdéseket vetettek fel. A gyarmatosítás történetírásának jogi szabályozására irányuló sorozatos próbálkozásokat követő franciaországi vita arról, hogy hol húzódik a történelmi emlékezetre vonatkozó törvényi előírások határa, a tudományos körökben is egyre népszerűbbé tette magát az „emlékezet törvény” megjelölést (*les lois mémorielles*).⁴⁶

- (2) A második hullám a 20. századi diktatúrák összeomlását követően, a II. világháború után indult: ezek a törvények előírják a diktatúrákat felváltó demokratikus rendszerek számára a diktatórikus rendszerekről való történelmi megemlékezést. Ezek a jogi eszközök jogszabályokban és a bírósági gyakorlatban is előírják az áldozatokkal szembeni igazságtétel kötelezettségét és az elkövetők elítélését. Ebben a csoportban a legkiemelkedőbb európai példa a történelmi emlékezetről szóló spanyol törvény (2007).⁴⁷

³⁹ A törvényi és deklaratív elismerésre vonatkozó statisztikáról l. http://www.armenian-genocide.org/recognition_countries.html

⁴⁰ Décision du Conseil Constitutionnel, no. 2012-647 DC (2012. február 28.).

⁴¹ 2015. január 28-án az EJEB Nagykamaraja meghallgatást tartott a Perinçek-ügyben (5. lj.). Korábbi ítéletében (2013. december) a bíróság megállapította, hogy az örmény népirtást tagadó személy ellen Svájcban hozott büntetőjogi intézkedések megsértették az adott személy véleménynyilvánítási szabadságát.

⁴² A bíróságnak a Perinçek-ügyben (5. lj.) hozott korábbi ítéletével kapcsolatos részletesebb kommentárt l. az Európa Tanácsról szóló lentebbi pontban.

⁴³ A 2005. február 23-i 158. sz. törvény például a nemzet elismerését fejezi ki a francia hazatelepítettek iránt. *Journal officiel*, 2005. február 24.

⁴⁴ 2006. november 28-i 376-V számú ukrán törvény, no. 376-V 2006. november 28., Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrajiny, no. 50, 504.

⁴⁵ OSIEL i. m. (1. lj.); VIDAL-NAQUET i. m. (1. lj.).

⁴⁶ Sévane GARIBIAN: Pour une lecture juridique des quatre lois „mémorielles”. *Esprit*, 2006. február, 158–173.

⁴⁷ La Ley por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la Guerra Civil y la Dictadura (Ley de Memoria Histórica) 2007. október 31.

Hasonlóképpen ebbe a csoportba tartozik a latin-amerikai jogszabály-alkotási és ítélkezési gyakorlat gazdag tárháza, ami kialakította az átmeneti igazságszolgáltatás különböző mechanizmusait, ezzel egy időben megalkotta az emlékezésre való felhívás és kötelesség jogi eszközeit.⁴⁸

- (3) A harmadik hullámot a szovjet birodalom dekomunizálása és összeomlása váltotta ki, így ez földrajzilag Közép- és Kelet-Európa, valamint a volt Szovjetunió tagállamaira korlátozódik. Az ún. történészvita dilemmája különösen emblemikus e csoport esetében, mivel a történészek már régóta vitatkoznak a *Shoah* egyediségéről, valamint a náci és sztálinista elnyomás összehasonlíthatóságáról.⁴⁹ Ebbe a sokszínű csoportba tartoznak a katyíni mézárslásról szóló bírósági sagák (lengyel tiszték szovjetek általi lemészárlása az 1930-as években, amit sokáig a náci rezsimnek tulajdonítottak),⁵⁰ a magyar nemzeti történelem alkotmányos revíziója,⁵¹ a balti államok szovjet megszállásának tényként való elismerése és tagadásának tiltása,⁵² továbbá a sztálinista elnyomó rendszerek tényét elismerő és azokról megemlékező EU-határozatok⁵³ stb.
- (4) Végezetül, a negyedik hullám a népirtás büntettének a nemzetközi jogban való megjelenését követően elfogadott, a népirtást és egyéb tömeges atrocitásokat érintő jogszabályokkal foglalkozik. Ez a csoport nagymértékben összekapcsolódik az „átmeneti” emlékezettörvények második hullámával, és különbözik a harmadiktól, mivel földrajzilag nem korlátozódik a volt Szovjetunióra, valamint Közép- és Kelet-Európára. Az emlékezettel foglalkozó igazságügyi és jogszabály-alkotási tevékenység körébe tartoznak a Ruandában,⁵⁴ a volt Jugoszláviában⁵⁵ elkövetett emberiség elleni bűncselekményeket vizsgáló nemzetközi büntetőeljárások, a Vörös Khmerek volt vezetőinek látványos bírósági tárgyalásai Phnompenben,⁵⁶ és a palesztinok tömeges kitelepítéséről való megemlékezés tiltása (*Nakba*-törvények) Izraelben⁵⁷ stb.

⁴⁸ L. Maria C. CAMPISI: From a Duty to Remember to an Obligation to Memory? Memory as Reparation in the Jurisprudence of the Inter-American Court of Human Rights. 8(1) *International Journal of Conflict and Violence* (2014), 61–74.; Sévane GARIBIAN: Ghosts Also Die: Resisting Disappearance through the „Right to Truth” and the *Juicios por la Verdad* in Argentina. 12(3) *Journal of International Criminal Justice* (2014) 1–24.

⁴⁹ Michael GEYER – Sheila FITZPATRICK (ed.): *Beyond Totalitarianism: Stalinism and Nazism Compared*. New York, Cambridge University Press, 2009.

⁵⁰ L. Janowiec et al. v. Oroszország (55508/07 és 29520/09 sz. kérelem, 2013. október 21, Nagykamara).

⁵¹ L. Thomas ORSZÁG-LAND: New Hungarian Constitution Shirks Responsibility for the Holocaust. *New English Review*, 2011. szeptember, http://www.newenglishreview.org/custpage.cfm/frm/96102/sec_id/96102

⁵² Lauri MÄLKSOO: *Illegal Annexation and State Continuity: The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR: A Study of the Tension Between Normativity and Power in International Law*. Boston, Martinus Nijhoff, 2003.

⁵³ Az Európai Parlament nyilatkozata augusztus 23-ának a sztálinizmus és a náciizmus áldozatainak európai emléknapijává történő nyilvánításáról.

⁵⁴ Ruandai Nemzetközi Büntető törvényszék, felállítva 1994-ben.

⁵⁵ Volt Jugoszlávia Nemzetközi Büntető Törvényszék, felállítva 1993-ban.

⁵⁶ A Kambodzsai Törvényszékek rendkívüli Kamarái, közismert nevén a Vörös Khmer Törvényszék azzal a céllal jött létre, hogy a kambodzsai népirtás idején elkövetett bűnökért felelős legfőbb vezetőket felelősségre vonja.

⁵⁷ High Court of Justice Decision 3429/11, Alumni of the Arab Orthodox High School in Haifa et al. v. The Minister of Finance et al. (2012. január 25.), egyelőre nem publikált; a „*Naqba*-törvény” eset.

3. Az emlékezet jogi szabályozása az európai jogban

Az USA-tól eltérően (ahol a történelmi revizionizmusnak kétségtelenül széles körű védelmet biztosít az Amerikai Alkotmány Első Kiegészítése)⁵⁸ az emlékezethez való viszonyulás európai modellje sokkal összetettebb, rétegei a következőképpen épülnek egymásra: nemzeti szint, Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, Európa Tanács és végezetül az EU. Mivel a nemzeti jogszabályalkotást jelen írásunk nem tárgyalja,⁵⁹ a hangsúlyt a továbbiakban a transzeurópai eszközökre helyezzük, az európai jog két fő tengelye mentén: az Európai Tanács és az Európai Unió áll majd a középpontban.

3.1. Az Európa Tanács

Az Európa Tanács holokauszttagadással kapcsolatos álláspontja jogi szempontból a Stockholmi Nemzetközi Holokauszt Fórum Nyilatkozatán (2000) alapul, amellyel a részt vevő államok oktatási programok és a megemlékezést szolgáló nemzeti kezdeményezések lebonyolításában állapodtak meg. Ezt a Nyilatkozatot követte az Európai Parlament Határozata a holokausztról való megemlékezésről, antiszemitizmusról és rasszizmusról (2005). Az EBESZ párhuzamos támogató dokumentumai közé tartozik az Állandó Tanács Határozata (2004), a Berliini Nyilatkozat (2004), a Cordóbai Nyilatkozat (2005) és az EBESZ Parlamenti Közgyűlésének Brüsszeli Nyilatkozata (2006).

⁵⁸ A probléma amerikai jogi megközelítésének lényegét James Weinstein következő, lakonikus tömörségű kijelentése jól illusztrálja: „elméleti és gyakorlati okok miatt a (Legfelső) Bíróság valószínűleg úgy találná, hogy a holokauszttagadás által okozott és a kormány által legitim módon kezelhető legsúlyosabb sérelem – a holokauszt túlélőinek és családtagjainak okozott lelki sérelem – nem elég súlyos ahhoz, hogy indokolja a hamis állítások közbeszédből való kitiltását” [l. James WEINSTEIN: An Overview of American Free Speech Doctrine and Its Application to Extreme Speech. In Ivan HARE – James WEINSTEIN (eds.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 2009. 90]. Bár a történelmi revizionizmus (a gyűlöletbeszédtől eltérően) soha nem merült fel a Legfelső Bíróság gyakorlatában, az USA egyértelműen melegágya a nyugati demokráciákban gyökerező revizionista narratíváknak, pontosan a „keményebb” gyűlöletbeszéddel kapcsolatos ügyekben megmutatkozó, libertárius szólásszabadság-felfogás episztemológiája miatt. Az USA és Európa gyűlöletbeszéddel kapcsolatos megközelítési módja közötti különbségek részletes áttekintését l. Uladzislaw BELAVUSAU: *Freedom of Speech: Importing European and US Constitutional Models in Transitional Democracies*. London – New York, Routledge, 2013. Az USA és Európa ítélkezési gyakorlatában megmutatkozó különbség részben annak a szemléletnek tudható be, amely a holokausztot kifejezetten európai stigmaként kezeli. Ez a megközelítésmód azonban nem nyújt magyarázatot arra, hogy vajon az USA-val szomszédos Kanadában hatályos jogi tiltás miért emlékeztet az európai megközelítési módra.

⁵⁹ A probléma komparatív elemzésének talán legrészletesebb összefoglalását l. KAHN i. m. (4. lj.) és HENNEBEL–HOCHMANN i. m. (3. lj.); Kenneth BERTRAMS – Pierre-Olivier de BROUX: Du négationnisme au devoir de mémoire. L'histoire est-elle prisonnière ou gardienne de la liberté d'expression? 35 *Revue de la faculté de droit et de criminologie de l'ULB* (2008) 75–134; Domenico LOSURDO: *Il revisionismo storico: Problemi e miti*. Roma–Bari, Laterza, 1996. Michael Whine brit tudós érdekes statisztikai érveket sorakoztat fel, és bizonyítja, hogy a holokauszttagadás tilalmának törvénybe foglalását megelőzően az Egyesült Királyság volt az ilyen anyagok megjelenésének globális központja (az 1980–1990-es években). L. Michael WHINE: Expanding Holocaust Denial and Legislation Against It. In HARE–WEINSTEIN i. m. (58. lj.) 539.

2007 márciusában létrejött az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége, amelynek a Rasszizmus és Idegengyűlölet Európai Megfigyelőközpont volt az elődje. A szervezet azzal a szándékkal alkotta meg az antiszemitizmus munkadefinícióját, hogy irányt mutasson a büntető törvényesékek számára.⁶⁰ A munkadefiníció szerint különösen a következők számítanak nyilvánvalóan antiszemita cselekedetnek: a II. világháború idején a nemzetiszocialista Németország, valamint annak szövetségesei és bűntársai által a zsidók ellen elkövetett népiirtás tényének, mértékének, módszereinek (pl. gázkamrák) vagy szándékosságának tagadása („holokauszt”).

Az EJEB esetjoga azt bizonyítja, hogy Strasbourg hagyományosan az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 17. cikke alapján jár el a holokauszttagadás ügyében (a szóban forgó jogsértést összeegyeztethetetlennek találva az Egyezmény értékeivel), ahelyett, hogy részletesen kitért volna az arányosság vizsgálatára (mint a gyűlöletbeszéd eseteiben) az EJEE 10. cikke alapján (szólásszabadság).⁶¹ Két, Strasbourgban tárgyalt német ügy különösen jól példázza ezt a megközelítést: a *Hoffer and Annen v. Germany*⁶² és *PETA v. Germany*.⁶³ A *Hoffer and Annen* ügyben a kérelmezőket azért ítélték el, mert abortuszellenes szórólapjaikon párhuzamot vontak a „bébikauszt” és a holokauszt között. A *PETA v. Germany* ügyben egy állatvédő szervezet védte művészi kampányát, amelyben a ketrecekben tartott állatok és a koncentrációs táborokban rácsok mögött sínylődő emberek képeit egymás mellett tüntették fel. Az amerikai székhelyű szervezet (People for Ethical Treatment of Animals, azaz Emberek az Állatokkal Való Etikus Bánásmódot) kampányának címe „Holokauszt a tányérodon” volt. Az EJEB mindkét esetben helyben hagyta a hazai bíróságok ítéletét, megerősítve, hogy a szóróanyagok és a reklám egyaránt súlyosan jelentéktelen színben tüntette fel a holokauszt áldozatainak szenvedéseit, ezért a betiltásukat elrendelő intézkedés az EJEE 10. cikke alapján arányosnak tekinthető. Az összehasonlítás szempontjából rendkívül érdekes, hogy az USA-ban komoly jogkövetkezmények nélkül futott egy ehhez hasonló, ugyanilyen stílusú kampány.

2013 végén az EJEB figyelemre méltóan aprólékos ítéletet hozott a *Perinçek v. Switzerland* ügyben.⁶⁴ A svájci bíróságok által egy török politikus ellen az örmény népiirtás tagadása miatt hozott marasztaló ítélet megsértette a véleménynyilvánítás szabadságát. 2005-ben Svájcba tett látogatása során Dr. Doğu Perinçek török politikus számos nyilvános beszédet tartott, amelyekben a törökök elleni állítólagos összeesküvésről és az örmény népiirtásról szóló „nemzetközi hazugságról” beszélt. Perinçek szerint az ottomán birodalomban az örményeket ért atrocitások

⁶⁰ A dokumentum a következőket tartalmazza: „Az antiszemitizmus a zsidókkal kapcsolatos olyan percepció, amelyet a zsidók iránti gyűlöletként lehet kifejezni. Az antiszemitizmus retorikai és fizikai megnyilvánulási formái a zsidó vagy nem zsidó egyének és/vagy tulajdonuk, a zsidó közösség intézményei és vallási létesítményei ellen irányulnak.” Ezt a munkadefiníciót 2005-ben fogadta el az EUMC, amelynek jelenlegi elnevezése Európai Alapjogi Ügynökség (FRA), és közzétette weboldalán, valamint továbbította a nemzeti megfigyelőközpontok számára. Az antiszemitizmus elleni küzdelemben ugyancsak részt vevő Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet szintén használja ezt a definíciót.

⁶¹ A legtöbb ügyet, amely Strasbourgba került, a bíróság nem minősítette befogadhatónak, így pl. a következőket sem: *T v. Belgium* (9777/82 sz. kérelem); *FP v. Germany* (19459/92 sz. kérelem); *Honsik v. Austria* (25062/94 sz. kérelem); *Remer v. Germany* (25096/94 sz. kérelem); *Nachtmann v. Austria* (36773/97 sz. kérelem); *Witzsch v. Germany* (41448/98 sz. kérelem).

⁶² *Hoffer and Annen v. Germany* (397/07 és 2322/07 sz. kérelem 2011. január 13.).

⁶³ *PETA v. Germany* (43481/09 sz. kérelem, 2012. november 8.).

⁶⁴ *Perinçek* (5. lj.).

nagyságrendje és természete nem tekinthető népirtásnak. A svájci bíróságok Perinçeket bűnösnek találták népirtás tagadása büntetében. A két párhuzamos indoklással együtt a strasbourgi ítélet 80 oldalt tesz ki. Noha az ítéletet később megküldték a Nagykamara részére, ahol az jelenleg is függőben van,⁶⁵ hasznos eszközül szolgál ahhoz, hogy visszatekintsünk a bíróság történelmi emlékezettel kapcsolatos tevékenységének számos aspektusára.

Noha a bíróság a büntetőintézkedést jogszerűnek és részben szükségesnek ítélte, kisebb mérlegelési lehetőséget javasolt a svájci hatóságok számára. Hangsúlyozta a történelmi vita társadalmi jelentőségét és a témával kapcsolatos konszenzus hiányát. Sőt kételyeinek adott hangot a tekintetben, hogy egy ilyen „általános konszenzus” egyáltalán létrejöhet. A legfontosabb, hogy a bíróság számos különbséget állapított meg a holokauszttagadók és Perinçek között. (1) A kérelmező pusztán bizonyos események jogi minősítését kifogásolta, feltétezzhetően nem tagadva a történelmi tényeket. (2) A holokauszttagadók esetében a náci bűnök elítélése explicit módon szerepelt a Nürnbergi Katonai Törvényszék Alapokmányában (1945).⁶⁶ (3) A holokauszt ténye egyértelműen megállapítást nyert a nemzetközi igazságszolgáltatásban. (4) A holokauszttagadás az erőteljes antiszemita mozgalmak elsődleges motorja. Ezzel szemben az 1915-ös események népirtás jellegének tagadása nem vezethet hasonló következményekhez. (5) A bíróság hivatkozik a Svájci Összehasonlító Jogtudományi Intézet 2006-ban készített kutatására. A tanulmány rámutatott arra, hogy a vizsgált 16 ország közül mindössze két országban van érvényben a népirtás tagadását tiltó általános rendelkezés (azaz szélesebb körű, mint a holokauszt tagadását tiltó rendelkezés).⁶⁷ (6) Továbbá, a bíróság részletesen hivatkozik a spanyol (2007)⁶⁸ és a francia (2012)⁶⁹ alkotmánybírói határozatokra, alátámasztandó, hogy a közelmúltban hozott nemzeti bírósági ítéletek elutasítják a népirtás tagadásának széles körű kriminalizációját. (7) Végezetül, a bíróság kimondja, hogy Svájc elmulasztotta bizonyítani, hogy ott erősebb az ilyen intézkedésre való társadalmi igény, mint más országokban. Így a svájci hatóságok megsértették az EJEE 10. cikkét, mivel túlterjeszkedtek a mérlegelési jogkör határain.

Az EJEB két alapvető következtetésével nehéz vitatkozni. Először is, a történetírás olyan vállalkozás, amelynek esetében aligha lehetséges kompromisszumra jutni. Ezért a történelmi eseményekről folytatott vitát érdemes a bírósági tárgyalótermeken kívül, tudósok és a civil társadalom részvételével lefolytatni. Másodszor, nehéz belátni, hogy az örmény népirtás kérdése miként kelt Svájcban kellő mértékű társadalmi igényt egy büntetőjogi eljárás lefolytatására. Az ügy végkimenetele a tudományos véleménynyilvánítás szabadságának plauzibilis győzelme. Ugyanilyen kétséges azonban az is, hogy a történelmi vita állami monopóliumának társadalmi szükségessége más liberális demokráciákban erősebb. A bíróság spekulatív módon tesz különbséget a holokauszt és más 20. századi atrocitások között. Ennek a megközelítési módnak három

⁶⁵ A Nagykamara előtti meghallgatások 2015. január 28-án zajlottak a média nagyfokú érdeklődése közepette, tekintve, hogy a 2015-ös év az örmény népirtás 100. évfordulójának éve is egyben.

⁶⁶ A Katonai Törvényszék Alapokmánya. Egyezmény az európai tengelyhatalmak háborús főbűnöseinek üldözéséről és megbüntetéséről, Melléklet (Londoni Egyezmény), 1945. augusztus 8.

⁶⁷ Az ítélet 70. pontja.

⁶⁸ Tribunal Constitucional de España, 235/2007.

⁶⁹ Décision du Conseil Constitutionnel, no. 2012-647 DC du 28 février 2012.

alapvető hibája van, amelyek nem tesznek jót az ítélőképességnek, és világszerte az örmény közösségek stigmatizációját provokálják.

1) A bíróság különbséget tesz Perinçek (aki feltehetően az események alternatív minősítéséhez ragaszkodik) és a holokausztrevizionisták között (akik tagadják a *Shoah* alapvető tényeit). Nehéz megérteni, hogy Perinçek hogyan építhette volna fel a tagadással kapcsolatos érvelését anélkül, hogy átminősíti az állam ártó szándékát, az áldozatok számát (1–1,5 millió), az ottmán imperializmus szerepét és az örmény lakosság kiirtásának módszereit. A jogi gyakorlat továbbá azt mutatja, hogy a történelmi vita (Atatürk szerepe, az örmények, kurdok, asszírok stb. elnyomása) alapvetően továbbra is cenzúra alá esik Törökországban. Továbbra is gyakoriak az állam és bizonyos egyének támadásai az alternatív történelemszemlélettel rendelkező disszidensek ellen. Hrant Dink, török-örmény újságíró (aki részletesen foglalkozott az örmény népirtással) esete valóban emblematikus ebből a szempontból. Miután a törökség befektetésének abszurd vádjával elítélték, 2007-ben merénylet áldozata lett. Három évvel később az EJEB ki mondta, hogy Törökország megsértette Dink szabad véleménynyilvánításhoz való jogát.⁷⁰

Ezzel szemben a „holokauszttagadók” nem kizárólag olyan emberek, akik gátlástalanul tagadják a zsidó áldozatok létezését. A holokausztrevizionisták közé tartoznak azok az emberek is, akik megkérdőjelezzik az áldozatok számát, a megsemmisítés módszereit, az elkövetők szerepét, és azok, akik azt állítják (a megszámlálhatatlan történelmi bizonyíték ellenére), hogy a náci kormányoknak nem állt szándékában a zsidók teljes megsemmisítése. Alaposabb összehasonlítás alapján mindkét dolog (az *Auschwitzlüge* és az örmény népirtás) minősítés kérdése.

2) A bíróság azt sugallja, hogy az örmény népirtástól eltérően a holokauszt egy nemzetközileg elismert büntető tényállás. A bíróság elfelejtette megemlíteni, hogy a holokauszt (sok más atrocitástól eltérően) egyike a különös „jogi” elismeréssel felruházott kevés számú büntetnek. Nebojša Vučinić és Paulo Pinto De Albuquerque bírók hatásos különvéleményüket Raphael Lemkin, a „népirtás” (*genocide*) kifejezést meghonosító jogász szavaival zárták. Valójában eredetileg az örmény tragédia inspirálta Lemkin gondolatait.⁷¹ Igazán szégyenletesnek találta azt a közönyt, amellyel a Népszövetség viseltetett az örmény mészárlás iránt. Az 1945-ös Nürnbergi Statútum (amelyet a bíróság a nácik bünvádi eljárás alá helyezésének egyértelmű jogalapjaként határozott meg) időben nem előzte meg a holokauszt büntetését. Hasonlóképpen, a Lemkin által megalkotott „genocídium” kifejezés is csak az 1948-as Genocídium Egyezmény jóvoltából került be a nemzetközi szótárba. A holokauszton kívül sem a roma népirtás (kb. 300 ezer ember), sem a melegek üldözése vagy a nácik által egyéb csoportok tömeges megsemmisítése nem kapott hasonló jogi elismerést. A bíróság megfelelkezik arról az egyszerű tényről, hogy minden népirtás elismerése vitatott kérdés.

3) Ez az ítélet meganépirtásként kezeli a holokausztot, ami mellett minden más eltörpül. A holokauszt univerzális mértékegységgé válik. Nem egyértelmű, hogy ezzel a mértékegységgel mérve a holokauszthoz képest az örmény népirtás 0,5-nek vagy 0,8-nek számít-e. Ezt a

⁷⁰ Dink v. Turkey (2688/07 sz. kérelem).

⁷¹ Lemkin saját genocídium-definíciója sokkal szélesebb volt. L. Raphael LEMKIN – Samantha POWER: *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposal for Redress*. Clark, Lawbook Exchange, 2005, eredetileg Raphael Lemkin jelentette meg (Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, 1944).

‘metabüntett-megközelítést’ láthatjuk a közelmúltban Strasbourgban tárgyalt ügyekben. Hoffer és Annen korábbi, fentebb említett ügyében és a PETA v. Germany ügyben a bíróság – meglehetősen hibásan – nem állapította meg a véleménynyilvánítási szabadság megsértését, ezzel hihetetlenül széles mérlegelési jogkört adva Németország számára. Továbbra sem világos, hogy az említett két példa miként tükrözi a társadalmi szükségességet. A Perinçek-ügyben a bíróság még azt is kimondta, hogy az örmény népirtás tagadása nem képes az antiszemitizmus veszélyéhez hasonló hatásokat kiváltani. Ezzel a kijelentéssel a bíróság figyelmen kívül hagyja a diaszpórában élő örmény közösségek rendkívüli érzékenységét a téma iránt (akik az eseményeket „*Meds Yeghern*”, azaz szó szerint „Nagy bűnként” emlegetik), és a török és azeri állami propagandát is (az Örményországgal való területi konfliktust követően). Az örmény népirtásnak a „vitatott mézárások” másodosztályába helyezésével a bíróság nem veszi figyelembe az I. világháború alatt és után meggyilkolt, a szíriai sivatag felé tartó „halálmenetben” megkínzott, deportált, megerőszakolt, megmérgezett és elevenen elégetett több százezer örmény szenvedéseit.

Ebből a szempontból Guido Raimondi és Sajó András bírók párhuzamos indoklása az örmények számára nyújtott részletes felelősségkorlátozás (amelyben kifejtik a bíróság nehéz helyzetét). Mégis, az egyetlen igazi nehézség az a csapda, amelybe a bíróság manőverezte magát korábbi holokausztügyeivel. Noha a bíróság a *Shoah*t metabüntettként privilegizálja, gyakorlatilag lehetetlen a hasonló atrocitások esetén megállapított különbségeket megindokolni. Közben pedig a holokauszt kiváltságos helyzete zöld utat ad a török kormány számára a xenofób, törökcentrikus identitás támogatására. Ez aligha segíti elő az örmények törökökkel való megbékélését. Lekicsinyli és degradálja a nyugati örmények történelmi beszámolóit, amelyek nélkülözhetetlenek a Közel-Kelet és a Kaukázus történelmének megismeréséhez. Végezetül tovább táplálja az antiszemiták hisztériáját a zsidó összeesküvésről.

Teljes szívünkben üdvözlünk egy olyan döntést, amely megszüntetné az örmény népirtás minősítésének állami monopóliumát, és azt a történészekre és a civil társadalomra bízna. A bíróság folyamatos félrevezető megközelítése azonban (ami a holokausztot megkülönbözteti más, meglehetősen hasonló atrocitásoktól) alapjaiban ássa alá a Perinçek-ügyben hozott 2013-as ítéletet. Normatív szempontból lényegében súlyosan jelentéktelen színben tünteti fel egymillió örmény szenvedését az ottomán birodalomban, és létrehoz egy gyengécske igazságügyi ikonográfiát, amelyben a holokauszt a többi „másodosztályú” gonoszság fölé emelkedik.

3.2. Az Európai Unió joga

A maastrichti szerződés (1992) megerősítette a békéről és a II. világháború utáni traumáról szóló diskurzust, ami olyan alapmítosz, amely indokolja az alapvető jogok területén létező EU-kompetenciákat és az EU polgárság-projektjét, amelyek azóta hivatalosan is az elsődleges jog részeivé váltak.⁷² Hasonlóképpen, az EU nem kötelező erejű jogi eszközei a Parlament és a Bizottság különböző határozatai útján erőteljes jogi természetű felhívással szólítottak fel az

⁷² L. Christian JOERGES – Navraj SINGH GHALEIGH (ed.): *Darker Legacies of Law in Europe: The Shadow of National Socialism and Fascism over Europe and its Legal Traditions*. Oxford, Hart, 2003. L. még Stijn SMISMANS: *The European Union’s Fundamental Rights Myth*. 48(1) *Journal of Common Market Studies* (2010) 45–66.

emlékezésre.⁷³ Ezek a jogi kezdeményezések a holokauszt mint megalapító retorikájára építenek. Az uniós polgárok közös emlékeztetének fikciójáról szólnak, ami a páneurópai identitás új, specifikus eleme, amelynek szimbolikus magját a II. világháború etikai tanulságai jelentik. Egy európai démosz létrehozása érdekében az EU intézményei a múlttal kapcsolatos morális elkötelezettségre építenek, ami egyben egy jobb jövő ígéretét is hordozza. Az uniós polgárság és alapértékeinek víziója szempontjából kulcsfontosságú szerepet játszik az Európai Parlament és a Tanács 1904/2006/EK határozata nyomán 2006 decemberében útjára indult, „Európa a polgárokért” elnevezésű program.⁷⁴ Ezt eredetileg a 2007–2013 közötti időszakra tervezték, és maga is egy részletes transznacionális emlékeztető törvény volt, amely az „Aktív Európai Polgárságot” támogató tevékenységeket és szervezeteket támogatta. Az aktív polgárság paradigmájára építve, a civil társadalmat a holokausztról és a totalitárius rendszerek által elkövetett egyéb atrocitásokról való megemlékezésre buzdítva a program fontos eszköze lett az európai integráció előmozdításának és „az európai polgárok közös identitástudata fejlesztésének, amely a közös értékeken, történelmen és kultúrán alapszik”. Emellett a program négy cselekvési irányvonala közül az egyiket kifejezetten az „Aktív Európai Emlékezésnek” szentelték.⁷⁵ A megújult Európa a Polgárokért Program 2014–2020 keretében a totalitárius rendszerekre való „Európai emlékezést” tovább erősítették a különböző kutatóintézetek, túlélők szervezetei, múzeumok és az emberi jogok védelmével, valamint az EU-ban újabb kommunikációs csatornák kialakításával foglalkozó, korábban kizárólag nemzeti szinten aktív hálózatépítő szervezetek számára hozzáférhető, az erre a területre összpontosító programok részére nyújtott nagyobb mértékű finanszírozással.⁷⁶

Mindezzel együtt az uniós jog közelmúltbeli fejleményei alapvető változást mutatnak az aktív polgárság történelmi emlékezettel kapcsolatos diskurzusa tekintetében: az „emlékezésre való felhívás” eltolódik az „emlékezés kötelezettsége” irányába.⁷⁷ Az „emlékeztetőépítés” e paradigmája egyértelműen törvényen kívül helyezi bizonyos atrocitások tagadását, súlyosan jelentéktelen színben való feltüntetését és minimalizálását. A 2008/913/IB kerethatározat elfogadása

⁷³ Pl. az Európai Parlament 2008. október 23-i határozata a *Holodomorról*, a szándékosan előidézett ukrajnai éhínségről (1932–1933) való megemlékezéstről. *Az Európai Unió Hivatalos Lapja*, 2010. január 21, C 15 E/78; Az Európai Parlament 2009. április 2-i határozata Európa lelkiismeretéről és a totalitarizmusról; 2005-ös határozata a holokausztról, antiszemitizmusról és rasszizmusról való megemlékezéstről; az örmény kérdés politikai megoldásáról szóló határozat, Doc A2-33/87.

⁷⁴ A program részletes leírása az EU Bizottság honlapján érhető el: http://eacea.ec.europa.eu/citizenship/index_en.php

⁷⁵ 4. program „Aktív Európai Emlékezés”, l. http://eacea.ec.europa.eu/citizenship/programme/action4_en.php

⁷⁶ Annabelle LITTOZ-MONNET: The EU Politics of Remembrance: Can Europeans Remember Together? 35(5) *West European Politics* (2012) 1182–1202.

⁷⁷ Emanuela FRONZA: The Punishment of Negationism: The Difficult Dialogue between Law and Memory. 30 *Vermont Law Review* (2006) 609–626.

óta⁷⁸ ez a második paradigma az emlékezettel kapcsolatos uniós jogban és politikában a jelenleg legvitatottabb területté vált.⁷⁹ Korábban az emlékezés kötelezettsége és a revizionista gyakorlatok kriminalizációja a nemzetállamok republikánus polgárságfelfogására volt jellemző. A polgárságnak ez a némileg avított elképzelése összeköti a közösség közös céljait a történelmi eredetmítoszzal (vagy mítoszokkal). A republikánus polgárság ily módon kíván újra létrehozni egy morális előítéletektől mentes közösséget, valamint kialakítani a történelemre és a közösségi értékekre való emlékezés szimbolikus kötelességét. Ahogy azt már sokan kifejtették, az EU – bár az elsődleges jogban kinyilvánítja a polgársággal járó kötelezettségeket⁸⁰ – a gyakorlatban semmilyen kötelesség teljesítését nem követeli meg polgáraitól.⁸¹ Egy ilyen kötelezettséggel nem járó polgárság nagy vívmány, a közösségtől és a népességtől az egyéni értékek és méltóság irányába történő progresszív hangsúlyáthelyeződéssel együtt. Éppen ezért számos kérdést vet fel az a tény, hogy az uniós jogszabályok a közelmúltban büntetőjogi korlátozásokat vezettek be a történelemre vonatkozó eszmék szabad piacán. Ez a fordulat a számos EU-tagállam polgárai számára előírt „emlékezési kötelezettséget” utánozza, ahelyett, hogy az emlékezetről folyó kritikai párbeszédre ösztönözne.

A gyűlöletbeszéddel és történelmi revizionizmussal kapcsolatos uniós megközelítés harmonizációjának egyik alapvető oka nagyon hasonló a belső piacot létrehívó okkal: a cél az, hogy megakadályozható legyen, hogy a rasszista csoportok a kevésbé korlátozó törvényi szabályozással rendelkező országokba települjenek át,⁸² továbbá, hogy közös álláspontot lehessen kialakítani a nemzetközi eszközök tárgyalása során, mint amilyen az Európa Tanács számítógépes bűnözésről (kiberbűnözés) szóló egyezménye, amelynek célja az interneten terjedő gyűlöletbeszéd büntethetővé tétele. Egy másik indoklás az Európa Tanács megközelítésének és az EJEB esetjogának kodifikálása EU-szinten (felkarolva az uniós alapvető jogok étoszát), következő lépésként pedig a harmonizáció kötelezettségének előírása a tagállamok részére.

⁷⁸ Az EU Tanácsának A rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdeletről szóló kerethatározata, 2008/913/IB. A határozat elfogadásának vitákkal teli részletes történetét l. Mark BELL: *Racism and Equality in the European Union*. Oxford, Oxford University Press, 2008. 164–168.

⁷⁹ Laurent PECH: *The Law of Holocaust Denial in Europe: Towards a (Qualified) EU-Wide Criminal Prohibition*. Jean Monnet Working Paper 10/9. NYU School of Law, 2009. 1–51; Luigi CAJANI: Criminal Laws on History: the Case of the European Union. 11 *Historien* (2011) 19–48.

⁸⁰ Az Európai Unióról szóló Szerződés 9. cikke és az Európai Unió működéséről szóló Szerződés 20. cikke alapján uniós polgár mindenki, aki a tagállamok valamelyikének állampolgára. Az állampolgárságot az adott állam nemzeti jogszabályai határozzák meg. Az uniós polgárság kiegészíti, és nem helyettesíti a nemzeti állampolgárságot. A tagállami állampolgárságból fakadó jogokon és kötelezettségeken felül az uniós polgárságból számos egyéb jog és kötelezettség származik.

⁸¹ Dimitry KOCHENOV: EU Citizenship without Duties. *University of Groningen Faculty of Law Research Paper* 15 (2013).

⁸² A rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdeletről szóló 2008/913/IB tanácsi kerethatározat 5. preambulumbekzdése a következőképp fogalmaz: „Az Európai Unión belül szükséges e jelenséggel kapcsolatban közös büntetőjogi megközelítés meghatározása annak érdekében, hogy ugyanaz a magatartás minden tagállamban bűncselekménynek minősüljön, és hogy a büntető jogszabályok az ilyen bűncselekményeket elkövető vagy ezekért felelős természetes és jogi személyek ellen hatékony, arányos és viszatartó erejű büntetéseket irányozzanak elő.”

A gyűlöletbeszéd EU-szinten harmonizált betiltására vonatkozó javaslat 2001-ben született.⁸³ Hét évbe telt, mire 2008 novemberében elfogadták a német elnökség ideje alatt.⁸⁴ A tagállamok tárgyalásai tökéletesen tükrözik a bizonyos megnyilvánulási formák megtiltását övező alapvető ellentmondásokat. Laurent Pech megjegyzi, hogy 2001-ben a jelenlegi EU-tagállamok közül mindössze tíz tiltotta büntetőjogi eszközökkel a holokauszt tagadását (Ausztria, Belgium, Cseh Köztársaság, Franciaország, Németország, Litvánia, Lengyelország, Románia, Szlovákia és Spanyolország). Számos más országban a problémát a gyűlöletbeszéd területéhez tartozónak tekintették, összekapcsolva a holokauszt tagadásának büntetőjogi tényállását a zsidók elleni hátrányos megkülönböztetéssel vagy az erőszakra uszítással. Más országokban a „revizionista ideológiákat” a közbéke fenntartásával vagy a rasszista szándékú megnyilvánulásokkal és magatartásformákkal foglalkozó, általános büntetőjogi rendelkezések alapján büntették.⁸⁵ Az egyik uniós tagállam (Spanyolország) alkotmánybírósága megállapította, hogy a büntető törvénykönyv azon rendelkezése, amely bünteti a népirtás tagadását, nem egyeztethető össze a szólásszabadság alkotmányos jogával.⁸⁶ A spanyol alkotmánybíróság szándéka, amellyel egyensúlyt keres a szólásszabadság és a méltóság között, valójában emlékeztet az USA elveire a gondolatok szabad piacáról és a tartalomsemlegességről:

„A büntetőjog megalkotójának mérlegelési lehetőségét a véleménynyilvánítás szabadságához való jog lényegi tartalma korlátozza, ellenben alkotmányos rendszerünk nem engedi meg a gondolatok pusztá átadásának kriminalizációját, akkor sem, ha mégoly gyalázatos, az emberi méltóságot sértő gondolatokról van is szó, amely emberi méltóság minden alkotmányos jog, így politikai rendszerünk alapja is egyben.”⁸⁷

Ezenkívül az örmény népirtás tagadását büntetőjogi eszközökkel tiltó, a közelmúltban megszületett francia törvényjavaslatot is „az EU rasszizmusellenes jogszabályának nemzeti jogba történő átültetése” ihlette.⁸⁸ A büntetőjog EU-szintű harmonizációjának kérdését tökéletesen figyelmen kívül hagyva, a francia alkotmánybíróság elvetette a törvényjavaslatot arra való hivatkozással, hogy az *per se* ellentétes a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos védelmével. Egy nagyon rövid, és a 2007-es spanyol ítéletnél jóval kevésbé árnyalt ítéletben a francia bíróság a következőket mondta:

⁸³ COM (2001) 664 végleges, [2002] HL C 75E, benyújtotta a bizottság 2001. november 29-én. Eredetileg a kriminalizáció gondolata a korábbi, a rasszizmus és az idegengyűlölet elleni küzdelemről szóló, 1996. július 15-i 96/443/IB tanácsi együttes fellépésből származik (HL L 185, 1996. július 24.). Az utóbbi eszköz mára már elavult.

⁸⁴ A rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről szóló 2008/913/IB. tanácsi kerethatározat. A határozat elfogadásának vitákkal teli részletes történetét l. BELL i. m. (78. lj.) 164–168.

⁸⁵ PECH i. m. (79. lj.) 3, 6.

⁸⁶ Tribunal Constitucional de España 235/2007. A kommentárt l. María L. SUÁREZ ESPINO: Comentario a la sentencia 235/2007 por la que se declara la inconstitucionalidad del delito de negación de genocidio. 2 *Revista para el análisis del derecho* (2008) 1–12.

⁸⁷ Uo., 6. bek.

⁸⁸ L. Proposition de loi portant transposition du droit communautaire sur la lutte contre le racisme et réprimant la contestation de l'existence du génocide arménien, 18 octobre 2011, no. 3842.

„Tekintve, hogy egy jogszabályi rendelkezésnek, amelynek célja a népirtás büntettének »elismérése«, önmagában nem lenne meg a törvényre jellemző normatív hatálya; hogy mindazonáltal a hivatkozott törvény 1. cikke bünteti a »francia törvények értelmében népirtásként elismert« egy vagy több büntett létezésének tagadását vagy jelentőségének kisebbitését; hogy a Parlament által is bűncselekményként elismert és annak minősített cselekmények létezése tagadásának büntetésével a Parlament a véleménynyilvánítás és véleményközlés szabadságát alkotmányellenesen korlátozza; hogy ennek megfelelően, a kifogásolás további indokainak vizsgálatára vonatkozó kötelezettség nélkül a hivatkozott törvény 1. cikkét alkotmányellenesnek kell minősíteni.”⁸⁹

Az uniós kerethatározat szövege maga is aránytalannak tűnik, mivel a konkrét rendelkezések értelmezése során tág teret enged a spekulációnak és a potenciális dermesztő hatásnak (*chilling effect*).⁹⁰ Annak ellenére, hogy a javaslat két hónappal a New York-i ikertornyok tragédiája után jelent meg, szövege bizonyítja, hogy nem a radikális iszlamisták gyűlöletbeszéde áll a középpontjában, hanem a szélsőjobboldali és a bevándorlási politikát ellenzők részéről megnyilvánuló gyűlöletbeszéd. A politikai retorikától eltekintve az új brüsszeli instrumentummal kapcsolatban jogos felvetés, hogy ösztönzi valaminek a megszüntetését, amit hagyományosan politikai beszédként szokás értelmezni.

Tracey Kyckelhan egy, a jog területén kívül eső gondolatot vet fel a gyűlöletbeszéd európai országokban történő betiltása által kiváltott tovagyűrűző hatás magyarázatára. A következő módon érvel:

„Amint egy politikai entitás vagy szervezet elkezd egy bizonyos gyakorlatot alkalmazni, mások is kötelezőnek érzik magukra nézve, hogy ugyanígy járjanak el, gyakran legitimációs szándékkal, hiszen az adott gyakorlat az »ez a dolgok rendje« címkével kerül be a köztudatba. Az egyre növekvő mértékű konformizmus folyamatára intézményi izomorfizmusként szokás hivatkozni. Amint látni fogjuk, a nemzeti és nemzetközi szintű intézményi struktúrák, politikai kultúrák és történelmi események formálták az EU gyűlöletbeszéddel kapcsolatos jogszabályalkotási javaslatának fejlődését és vitáját.”⁹¹

Kyckelhan azt sugallja, hogy néhány politológus szerint az Európai Bizottság informális befolyása akkor a legnagyobb, amikor egy témáról homályos információk állnak rendelkezésre, vagy ha a Bizottság több információval rendelkezik, mint a tagállamok.⁹² Megállapítja, hogy bizonyos országokban, mint például Olaszországban, ahol a hatalmon lévő koalíción belül megtalálható az idegengyűlölet, ez különösen akut helyzet. Ezért a kerethatározat sikere joggal hasonlítható a 2000-ben elfogadott Faji egyenlőségről szóló irányelv sikeréhez, amelynek meg-

⁸⁹ Décision du Conseil Constitutionnel, no. 2012-647 DC du 28 février 2012, 6.

⁹⁰ A határozat túlságosan széles körű hatályával kapcsolatos hasonló következtetéseket l. John C. KNECHTLE: Holocaust Denial and the Concept of Dignity in the European Union. 36 *Florida State University Law Review* (2008) 41–65.

⁹¹ Tracey KYCKELHAHN: Hate Speech Laws in Europe and the Role of the European Union c. előadás, elhangzott az amerikai Kriminológiai Társaság éves konferenciáján, Atlanta Marriott Marquis, 2007. november 13., 4, http://www.allacademic.com/meta/p201745_index.html

⁹² Uo., 6.

születése nagymértékben az osztrák szélsőjobb megerősödése miatt vált szükségessé: ezt a helyzetet kívánták megfelelően kezelni.⁹³ Mindazonáltal, a határozat preambuluma kimondja: „Mivel a tagállamok kulturális és jogi hagyományai – különösen ezen a területen – bizonyos mértékig eltérőek, jelenleg nincs lehetőség a büntetőjogi szabályok teljes harmonizációjára.” Egy ilyen megfogalmazás bizonyos, bár nagyon nem egyértelmű mérlegelési lehetőséget biztosít a tagállamoknak arra, hogy megállapítsák a gyűlöletbeszéd konkrét megnyilvánulásainak tisztán rasszista (nem politikai) jellegét.

A határozat populista jellegét megvilágító másik vitatott és ellentmondásos kérdés az, hogy a nemi hovatartozás vagy szexuális orientáció alapú gyűlöletbeszéd nem tartozik az eszköz hatálya alá. A gyűlöletbeszéd tilalma vallási, etnikai alapú, és a leszármazottakra is vonatkozik:

„E kerethatározatban a »származás« elsősorban bizonyos jellemzők (például faj vagy bőrszín) alapján beazonosítható személyektől származó személyekre vagy személyek csoportjaira vonatkozik, akiknél azonban mindezek a jellemzők már nem feltétlenül léteznek. Ennek ellenére származásuk miatt ezek a személyek vagy személyek csoportjai gyűlöletnek vagy erőszaknak lehetnek kitéve.”⁹⁴

A *mens rea* megfogalmazása a kerethatározatban nemcsak az erőszakra uszítást tartalmazza, hanem a gyűlölet megnyilvánulását is.⁹⁵ A kriminalizáció egyéb indokai között megtalálható a történelmi revizionizmus megnyilvánulása is, mivel a büntetendő viselkedésformák közé tartozik:

- „(c) a Nemzetközi Büntetőbíróság statútumának 6., 7., illetve 8. cikkében meghatározott népiirtás, emberiség elleni vagy háborús bűncselekmény nyilvánosság előtti védelmezése, tagadása vagy súlyosan jelentéktelen színben való feltüntetése faji, bőrszín szerinti, vallási, származás szerinti vagy nemzeti, illetve etnikai hovatartozásuk alapján meghatározott személyek egy csoportja vagy e csoport valamely tagja ellen irányuló módon, amennyiben az adott cselekményt úgy valósítják meg, hogy az e csoport vagy annak valamely tagja ellen erőszakra vagy gyűlöletre való uszításra alkalmas;
- (d) a Nemzetközi Katonai Törvényszéknek az 1945. augusztus 8-i Londoni Egyezményhez csatolt chartája 6. cikkében meghatározott bűncselekmények nyilvánosság előtti védelmezése, tagadása vagy súlyosan jelentéktelen színben való feltüntetése faji, bőrszín szerinti, vallási, származás szerinti vagy nemzeti, illetve etnikai hovatartozásuk alapján meghatározott személyek egy csoportja vagy e csoport valamely tagja ellen irányuló módon, amennyiben az adott cselekményt úgy valósítják meg, hogy az e csoport vagy annak valamely tagja ellen erőszakra vagy gyűlöletre való uszításra alkalmas.”

⁹³ Uo., 7.

⁹⁴ Preambulum, 7. bek. A gyűlöletbeszédéről az EU kontextusában I. Uladzislaú BELAVUSAU: A Penalty Card for Homophobia from EU Non-Discrimination Law. 21(2) *Columbia Journal of European Law* (2015), megjelenés előtt; Uladzislaú BELAVUSAU: Fighting Hate Speech Through EU. 4(1) *Amsterdam Law Forum* (2012) 20–35.

⁹⁵ 1. cikk, 1(a) bek.: „[Minden tagállam meghozza a szükséges intézkedéseket annak biztosítására, hogy a következő szándékos cselekmények büntetendők legyenek:] a nyilvánosság előtt erőszakra vagy gyűlöletre uszítás faji, bőrszín szerinti, vallási, származás szerinti vagy nemzeti, illetve etnikai hovatartozásuk alapján meghatározott személyek csoportjával vagy e csoport valamely tagjával szemben.”

Mivel a luxemburgi bíróság (az Európai Unió Bírósága) nem határozta meg, mi értendő az alatt, hogy „az adott cselekményt úgy valósítják meg, hogy az e csoport ellen erőszakra vagy gyűlöletre való uszításra alkalmas”, továbbra is nehéz felmérni az EU-ban a történelmi revizionizmus súlyos és egyértelmű kriminalizálásának lehetőségét. Ránézésére meglepő a kriminalizált cselekmény rendkívül széles hatálya. Ez a kerethatározatot egy potenciális „felügyeleti” eszközzé teszi, amely „éberén őrködik” a II. világháború vitatott és ellentmondásos aspektusairól szóló, szabad történelmi vita felett. A határozat továbbá azt javasolja, hogy a büntetési tétel legalább egytől három évig tartó szabadságvesztés legyen.⁹⁶ A kerethatározat *lex personae*-ja nem korlátozódik a természetes személyekre, a hatály jogi személyekre is kiterjed,⁹⁷ ami fontos mérlegelési jogkört ad az állam kezébe bizonyos politikai mozgalmakhoz való viszonyulás szempontjából.⁹⁸

Bár az irányelv egyértelműen kimondja, hogy nem kívánja meg a tagállamoktól a véleménynyilvánítás alkotmányos jogával össze nem egyeztethető intézkedések meghozatalát,⁹⁹ nem világos, hogy milyen mércével mérhető a kompatibilitás. Úgy tűnik, egy esetleges ütközés esetén az egyetlen ésszerű *tertio comparationis* az EJEE 10. cikkével kapcsolatos strasbourggi ítélezési gyakorlat elemzése.

Ezen túlmenően az alapvető jogok új, az uniós jogba erőteljesebben beágyazott paradigmája, a lisszaboni szerződés által párhuzamosan bevezetett változások (2008–2010), az Unióban az alapvető jogok hazai katalógusa (az Európai Unió Alapjogi Chartája) az elsődleges jog részévé vált.¹⁰⁰ A Chartában a méltóság első helyen említése (ami hiányzik az EJEE-ből) új színben tünteti fel az uniós integráció etikai dimenzióját, ami valóban indokolhatja a holokauszt tagadásának részleges kriminalizációját. Azonban a szólásszabadsághoz való jog Egyezményben olvasható megfogalmazásától eltérően a Charta 13. cikke külön rendelkezéseket tartalmaz a művészi és a tudományos véleménynyilvánítás szabadságáról. A következőképp fogalmaz: „A művészet és a tudományos kutatás szabad. A tudományos élet szabadságát tiszteletben kell tartani.”

Hasonlóképpen, az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 15. cikkének 3. bekezdése (ICESCR) úgy fogalmaz, hogy „[a]z Egyezségokmányban részes államok kötelezik magukat a tudományos kutató- és alkotótevékenységekhez nélkülözhetetlen szabadság tiszteletben tartására”. Ezért fontosnak tűnik, hogy a Charta a szólásszabadságot nem pusztán a művészi vagy tudományos kifejezés szabadságához való jogként pozicionálja, hanem hangsúlyozza, hogy a művészetnek és a tudományos kutatásnak minden korlátozástól mentesnek kell lennie. A Charta e rendelkezésének az egyszerű „iránymutatáson” túlmutató, hatékony végrehajtásától függően az uniós jogban a véleménynyilvánítás szabadsá-

⁹⁶ 3. cikk, 2. bek.

⁹⁷ 5. cikk.

⁹⁸ Az ezt követő 6. cikk a következő intézkedéseket javasolja: *a)* állami kedvezményekből és támogatásokból való kizárás; *b)* üzleti tevékenység gyakorlásától való ideiglenes vagy végleges eltiltás; *c)* bírósági felügyelet alá helyezés; *d)* bíróság által elrendelt felszámolás.

⁹⁹ 7. cikk.

¹⁰⁰ Az EUSZ 6. cikke többek között kötelezi az EU-t az EJEE-hez való csatlakozásra, megerősíti az alapjogok korábbi hatályát mint az EU-jog általános elveit, amelyek a tagállamok alkotmányos hagyományaiából és az EJEE-ből származnak, és a Chartát az elsődleges jog közvetlenül hatályos eszközzé teszi.

gának a tudományos szabadság szélesebb körében kell érvényesülnie. Sőt a Chartában megjelenő szélesebb hatályú szólásszabadságnak ki kellene terjednie a történelmi revizionizmusra is a népirtás tagadásának kriminalizálása helyett.

Végezetül, a határozat 9. cikke megalapozza az igazságügyi együttműködést és a gyanúsítottak fogva tartását más tagállamok területén.¹⁰¹ A határozat 2010. november 28-án lépett hatályba, azaz ugyanabban az évben, amikor a Lisszaboni Szerződés, amely a Chartát (és benne a hangsúlyos, tudományos élet területén biztosítandó véleménynyilvánítási szabadságot) az EU elsődleges jogának részévé tette.

4. Következtetések: a szólásszabadságon át az emlékezet etikája felé

Ott, hol igazságunk terem
Soha nem nőnek virágok.
Yehuda Amichai

A görög mitológiában az emlékezet istennője, Mnemoszüné kilenc Múzsát szült, köztük Kalliópét (költészet), Kliót (történelem), Melpomenét (tragédia) és Polühümniát (himnuszok). Az emlékeztetvények is – amelyek a francia forradalmat követően figyelemre méltóan megsza- porodtak – hasonlóképpen hívták életre a köztársasági polgárság jelenkori rekvizitumait: a tudománytörténetet, a múzeumokat, az építészetet, a városi közterületek elnevezését, a nemzeti hősi eposzt és az áldozatokra-polgárokra emlékezést. Így az emlékeztetvények központi szerepet játszottak a monumentális történelem hegemoniájának kialakításában, a nemzeti identitások kikristályosodásában és az integrációs folyamatokban Európában és azon kívül is.

Az Európa Tanács és az EU emlékezetre vonatkozó szabályozásának elemzése nyomán láthatóvá válik a történelem monumentális szabályozásának növekvő térnyerése. Úgy tűnik, mindkét alapvető európai szervezet a történelmi emlékezet sajátos beállításával igyekszik egy eredetmítoszt létrehozni, amely legitimálja az európai integrációt, és erősíti a páneurópai polgárság gondolatát. *A közös emlékezet, különösen a holokausztról alkotott traumatizált felfogás az európai polgárok számára felmutatott alapélmény, amely először az emlékezésre való felhívást, újabban pedig az emlékezés kötelezettségét* testesíti meg. Az európai jogban a múlt iránti erkölcsi elkötelezettség következetesen a jobb jövő zálogaként tűnik fel. Az emlékeztetvények monumentális narratívája hozta létre az európai jelen didaktikus történelemszemléletét. Továbbra is erősen kétséges, hogy ez a dagályos jogi megközelítés vajon nem hozta-e magával azokat a birodalmi, sovinszta és irredenta álláspontokat, gondolatokat, amelyek miatt a polgárok szemében az államok közötti konfliktusok elkerülhetetlennek tűnnek.

Különösen aggasztó a népirtás tagadásának uniós szintű kriminalizálása. Mint ahogyan a strasbourgi bíróság előtt nemrégiben lezajlott Perinçek-ügy is bizonyítja, a holokauszt tagadásának korábbi kriminalizálása is számos kérdést vet fel. Továbbra sem egyértelmű, hogy az

¹⁰¹ A határon átnyúló együttműködés összefoglalóját l. BELL i. m. (78. lj.) 168–171. Az EU büntetőjogának Lisszabon utáni fejleményeivel kapcsolatos álláspontok időszerű, általánosabb jellegű összefoglalóját l. Ester HERLIN-KARNELL: What Principles Drive (or Should Drive) European Criminal Law? 11 *German Law Journal* (2010) 1115–1130.

európai jog fel tud-e mutatni bármilyen indoklást arra nézve, hogy elfogadható különbségek tehetők a *Shoah* és a hozzá hasonló genocídiumok (örmény népirtás) között, hol végződik a bűncselekmény (például a népirtás „súlyosan jelentéktelen színben való feltüntetése” kétséges esetei), és vajon a büntetőjogi rendelkezés megfelelő mechanizmus-e arra, hogy a bírók korlátozzák a történelmi viták szabadságát.

A hatalom gyakran olyan eszközként használja a történetírást, amellyel formálni tudja a „hivatalos igazságot”, és egyensúlyozni tud a tömegtraumák között. Ebből a szempontból traumának tekinthető minden váratlan esemény, élmény, amellyel az érintett nem tud megküzdeni, amelyet nem tud feldolgozni. Ezek az egyéni és kollektív traumák (amelyek szorosan összekapcsolódnak a történelmi emlékekkel) folyamatosan jelen vannak a közélet társadalmi-szimbolikus szférájában, és az elfojtáson, elnyomáson és a médián keresztül hatnak. A szakirodalomban számos érv szól amellett, hogy a nemzeti traumákat csak a pszichoanalízis módosított módszereivel lehet kezelni, mint amilyen a politikai vita, a tanúságtétel és a nemzeti válsághelyzetek megvitatása, az együtt gondolkodás. A társadalom alapvetően az egyének által ösztönösen alkalmazott védekezési mechanizmusokhoz hasonlókat használ (mint például reakcióformálás, izoláció, visszafordítás, projektálás és saját maga ellen fordulás). A traumát átélt nemzetek és egyének végső védekező mechanizmusa a saját maguk ellen fordulás, ami akkor következik be, amikor „a kínzó magát kezdi kínozni”.¹⁰²

Azon európai társadalmak számára, amelyekben a mai napig explicit módon juttatják kifejezésre a nemzet áldozatszerepét, és amelyeket (különösen Közép- és Kelet-Európában) megfosztottak a történelmükről folytatott viták lehetőségétől – ami alternatívája lehetett volna a II. világháborút követően a szuperhatalmak által rájuk kényszerített történelemnek –, amelyek szemiotikai tere magukon viseli a holokauszt és a kommunisták által elkövetett atrocitások nyomait, és ahol megtalálhatók ezek *emlékhelyei*, a történelem építése alternatív módjainak kriminalizációja dermesztő hatással van a történelmi igazságra és egy új, „xenofóbellenes” identitás kialakulására. A történelemnek továbbra is diskurzusként való kezelése (ami nyilvánvaló mind az EJEB esetjoga, mind a 2008/913-as uniós kerethatározat alapján), amit a legelavultabb politikai propagandához hasonlóan hatalmi szóval, felülről lehet kikényszeríteni, kizárólag a populista politikusok tábora számára hoz szavazatokat. Ők azok, akik kiaknázzák a nemzeti kisebbségi komplexusokat, az államhatárok újrarajzolásából eredő áldozattudatot és az újra meg újra megjelenő antiszemitizmust. Továbbá arra is használhatják, hogy bőkezűen táplálják az összeesküvés-fóbiákról való spekulációkat. Égető szükség van a történelemmel kapcsolatos európai jogi megközelítés megújítására, egy olyan új szemléletre, amely az emlékezés etikáját a szólásszabadsággal, nem pedig a pótcselekvésként végzett gyásszal ötvözi.

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA: REMÉNYI ÉDUA VÉNUSZ

¹⁰² L. Shelliann POWELL: Psychoanalysis and the Study of Political Science. In Howard J. WIARDA (ed.): *Grand Theories and Ideologies in the Social Sciences*. New York, Palgrave Macmillan, 2010. 97–112. L. még Joachim J. SAVELSBERG – Ryan D. KING: Law and Collective Memory. 3 *Annual Review of Law and Social Science* (2007) 189–211; Jeffrey K. OLICK – Joyce ROBBINS: Social Memory Studies: From „Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices. 24 *Annual Review of Sociology* (1998) 105–140.